

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΡΟΠΟΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΟΠΟΙΟΥΣ ΛΥΕΤΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Ἀναντιρρήτως πρῶτος ὁ C o m t e ἔθεσε τὸ κοινωνιολογικὸν πρόβλημα ἀντικειμενικῶς, χωρισμένον ἀπὸ δεοντολογίαν τῆς κοινωνίας. Δυστυχῶς δὲν ἐπῆλθε μᾶλα ταῦτα ἀντικειμενικῆ ἔρευνα τῆς κοινωνίας, τῆς συμβιώσεως ὡς τοιαύτης, ὅπως ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἡ συμβίωσις, ἡ κοινωνία κατεσκευάσθη ἐπὶ τῆ βάσει προϋποθέσεων. Διακρίνω πέντε κατευθύνσεις, τρόπους κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ κοινωνιολογικοῦ προβλήματος : α) ψυχολογικὴν ἐπεξεργασίαν, β) βιολογικὴν ἐπεξεργασίαν, γ) «ὄργανικιστικὴν» ἐπεξεργασίαν, δ) ἀνθρωποφυλετικὴν ἐπεξεργασίαν καὶ ε) οἰκονομικὴν ἐπεξεργασίαν. Ὑπάρχει δὲ καὶ μία τάσις, νὰ ἐρευνηθῆ τὸ πρόβλημα τῆς συμβιώσεως χωρὶς προϋποθέσεις· αὐτὴν τὴν τάσιν ὁμως θὰ πραγματευθῶ εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον ἰδιαιτέρως.

Αἱ πέντε ἐκεῖναι κατευθύνσεις (τρόποι) κατὰ τὴν λύσιν τοῦ κοινωνιολογικοῦ προβλήματος, τὰς ὁποίας διέκρινα, δὲν συμπίπτουν μὲ τὰς κατευθύνσεις, τὰς ὁποίας διακρίνουν ἄλλοι· ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν εἶναι σπουδαῖον. Σπουδαῖον εἶναι μόνον ὅτι τὰ εἶδη ἐκεῖνα τῶν κατευθύνσεων χωρίζουν κοινωνιολογικὰς ἀπόψεις καὶ ὄχι κοινωνιολόγους, π. χ. ὁ C o m t e θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμπεριληφθῆ καὶ εἰς τὸν κύκλον τῶν ψυχολογούντων καὶ εἰς τὸν κύκλον τῶν βιολογούντων κοινωνιολόγων.

Καὶ πάλιν αἱ πέντε ἐκεῖναι κατευθύνσεις κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ κοινωνιολογικοῦ προβλήματος ἐπαρουσιάσθησαν μόνον ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀνθρωπίνην συμβίωσιν. Δὲν θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ γίνῃ ἐδῶ λόγος περὶ αὐτῶν, ἀφοῦ τὸ θέμα μου εἶναι γενι-

κῶς ἢ ἔρευνα καὶ κατανόησις τῆς συμβιώσεως (ἄνθρώπων, ζώων καὶ φυτῶν), γενικῶς ἢ κοινωνιολογία. Θὰ κάμω μ' ὅλα ταῦτα λόγον περὶ αὐτῶν, διότι αἱ τρεῖς πρῶται ἐξ αὐτῶν (ἢ ψυχολογική, ἢ βιολογική καὶ ἢ ὀργανικιστική) εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἔχουσαι γενικώτερον χαρακτῆρα. Τὰς δύο ἄλλας (τὴν ἀνθρωποφυλετικὴν καὶ οἰκονομικὴν) θὰ ἐκθέσω μόνον συντόμως οὕτως εἰπεῖν ὡς συμπληρωματικάς.

Α. Ἡ ψυχολογικὴ κατεύθυνσις εἰς τὴν κοινωνιολογίαν

Ἡ προϋπόθεσις τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς εἶναι : ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι (καὶ καταγίνεται κυρίως μὲ τὴν συμβίωσιν ἀνθρώπων) ἐνεργοῦν διὰ ψυχικῶν ἐλατηρίων, λοιπὸν καὶ ἡ συμβίωσις (ἢ κοινωνία) αὐτῶν κανονίζεται πάντοτε διὰ ψυχικῶν ἐλατηρίων.

Ἦδη ὁ Πλάτων διεκρίνε τάξεις κοινωνικὰς σύμφωνα (δῆθεν) μὲ ψυχικὰς ιδιότητας τῶν ἀνθρώπων. Τοιαύτη ἄποψις ἀπαντᾷ μετὰ ταῦτα ὄχι σπανίως. Νεωστὶ ἀπὸ τοῦ φιλοσόφου ὁ H e r b a r t ἔλεγε ρητῶς ὅτι αἱ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐνεργοῦν εἰς τὰς συμβιώσεις (ἄνθρώπων) εἶναι ἀναντιρρήτως ψυχολογικαὶ δυνάμεις (1). Συστηματικῶς ἐφηρμόσθη ἡ ψυχολογικὴ αὕτη ἄποψις (περὶ τῆς ἀνθρωπίνης συμβιώσεως) ἔπειτα ἀπὸ διαφόρους κοινωνιολόγους.

Ὁ C o m t e ἐξηγεῖ τὸν κοινωνικὸν βίον διὰ ιδεῶν, διὰ τοῦ πνεύματος, διὰ τῆς διανοήσεως. Κατ' αὐτὸν (2) συμπράττουν καὶ αἱ ὄρμαι τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον : ἤδη ἡ γένεσις τῆς συμβιώσεως καὶ ἡ διατήρησις της ὀφείλεται εἰς τὸ συναίσθημα τῆς συμπαθείας, ἐπίσης παρήχθησαν διὰ κοινωνικῶν ὀρμῶν αἱ μεγάλαι μορφαὶ κοινωνικοποιήσεως, ἡ οἰκογένεια καὶ αἱ συνεργασίαι διαφόρων εἰδῶν, διὰ δὲ τῶν

1. Πρβλ. H e r b a r t, *Psychologie als Wissenschaft*.

2. Πρβλ. A. C o m t e, *Cours de philosophie positive* τόμ. ἔξ.

Ἐλευθερόπουλος, *Γενικὴ κοινωνιολογία*

ἐγωϊστικῶν ὁρμῶν προξενεῖται ὁ πόλεμος, ὁ ἀνταγωνισμὸς κτλ. Τὸ κύριον ὅμως χαρακτηριστικὸν τῆς κοινωνίας εἶναι, λέγει, τὸ πνεῦμα : ἰδέαι εἶναι ἡ κυρία αἰτία τοῦ κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως. Πολλοὶ θεωροῦν τὸ βιολογικὸν περιβάλλον, τὸν πληθυσμὸν, τὴν συντηρητικότητα τῶν γεροντοτέρων, τὴν προοδευτικότητα τῶν νέων, διάφορα συναισθήματα ἀνίας εἰς τοὺς πλουσίους, πείνης εἰς τὰς πτωχὰς τάξεις κτλ. ὡς ἔλατῆρια τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως, ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι μόνον ἀφορμαί, τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν δίδει τὸ πνεῦμα, ἀκόμη καὶ ἐὰν εἶναι ἀσθενέστερον τῶν παθῶν καὶ πόθων (1). Δὲν ἔχει, λέγει, σημασίαν, ἐὰν τὸ πνεῦμα χάσῃ πρὸς στιγμὴν τὴν ἀρχηγίαν, ὅπως αὐτὸ συμβαίνει π.χ. νεωστὶ διὰ τῆς ἐξελίξεως τῆς βιομηχανίας, ὅποτε αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις φαίνονται νὰ εἶναι ἡ κυρία αἰτία τῆς κινήσεως, τῆς ἐξελίξεως, τὸ πνεῦμα θὰ ἐπανακτήσῃ πάλιν τὴν ἀρχηγίαν.

Τὸ πνεῦμα αὐτὸ καθορίζει ὁ S c h ä f f l e (2) ἀκριβέστερα. Ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια τοῦ λαοῦ, λέγει, δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀπλοῦν σύμπλεγμα πνευματικῶν δράσεων τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου, εἶναι ἐκδήλωσις ἑνὸς γενικοῦ πνεύματος· ὁ κατ' ἰδίαν ἄνθρωπος ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ συνολικὸν (kollektiv) αὐτὸ πνεῦμα, ὁ κάθε ἄνθρωπος εἶναι προῖον ἢ μία ἐπέκτασις (Fortsetzung) τοῦ πραγματικοῦ κοινοῦ πνεύματος (realen Gemeingeistes) τῆς οἰκογενείας του, τῆς γενεᾶς του, τῆς κοινωνικῆς φυλῆς του (Stammes), τοῦ λαοῦ του, τῆς φυλῆς, τοῦ ἔθνους του καὶ τῶν ἐπεληθουσῶν ἐνεργειῶν πνευματικῆς ἀνθρωπίνης κοινότητος. Ὁ κατ' ἰδίαν ἄνθρωπος ἐνεργεῖ μόνον φαινομενικῶς κατὰ τὴν ἰδικήν του πνευματικὴν ἰδιότητα, κυρίως ὅμως εἶναι καθωρισμένος διὰ ἰδεῶν, συναισθημάτων, κλίσεως πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, τὰ ὅποια ὅμως ὅλα ἰδιάζουσι ἐξ ἴσου εἰς ὅλους, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν αὐτὴν γενεάν, εἰς τὸ

1. Πρὸβλ. C o m t e, Cours de phil. pos. IV σελ. 183, 319, 455 κ. ε. καὶ 460.

2. A. S c h ä f f l e, Bau und Leben des sozialen Körpers, τόμοι τέσσαρες 1875-78.

αὐτὸ ἔθνος. Ἐννοεῖται ὁμως, λέγει, ὅτι καὶ αἱ ἀτομικαὶ ψυχικαὶ δυνάμεις ἔχουν ἰσχὺν εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, π. χ. ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει δύνάμιν θελήσεως καταδεικνύεται ἀρχηγός, ὁ ἄλλος, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀντιληπτικότητα καὶ παρατηρητικότητα ἐνεργεῖ ὡς δημοσιογράφος, ὁ διανοητικὸς ἐνεργεῖ ὡς ἐπιστήμων, ὁ συναισθηματικὸς ἐνεργεῖ ὡς καλλιτέχνης κτλ. Ἄλλ' ἀκριβῶς καὶ ἡ κοινωνία, τὸ ὅλον τῶν συμβιούντων (der soziale Körper) ἔχει ἴδιον βίον, ὁ ὁποῖος εἶναι κατὰ μορφήν ἐνιαῖος καὶ κατὰ τὴν ἐννομίαν συστηματικῶς διαρθρωμένος πνευματικὸς ἀκριβῶς δὲ διὰ τοῦτο παρουσιάζονται καὶ εἰς ὀλόκληρον λαὸν περιοδικῶς καὶ τὰ αὐτὰ ψυχοπαθολογικὰ φαινόμενα (').

Ἦχι πνεῦμα, ἀλλὰ θέλησις λέγει ὁ Tönnies (2), ἡ θέλησις εἶναι ἡ βᾶσις τῆς συμβιώσεως. Διακρίνει δὲ δύο εἰδῶν θελήσεις, διότι ὑπάρχουν καὶ δύο εἰδῶν συμβιώσεις: συμβίωσις ὡς βίος ἐν κοινότητι (Gemeinschaft) καὶ συμβίωσις ὡς κοινωνία (Gesellschaft): εἰς κοινότητα μὲ τοὺς ἰδικούς του εὐρίσκειται ὁ καθένας ἤδη ἐκ γενετῆς συνδεδεμένος μὲ πᾶν ὅ,τι εἶναι εὐημερία καὶ ταλαιπωρία (communis totius vitae), εἰς τὴν κοινωνίαν ὑπάγει κανεὶς ὡς εἰς ξένην χώραν, κοινότης εἶναι ἡ ἀμοιβαίως συνδέουσα διάθεσις, ἐντὸς τῆς κοινωνίας οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι κυρίως συνδεδεμένοι, μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν ἐπιδιώκει ὁ καθεὶς τὸ ἰδικόν του συμφέρον, ἡ κοινότης εἶναι κοινόβιον, ἡ κοινωνία εἶναι ἀτομισμός. Λοιπὸν ἡ βᾶσις τῆς κοινότητος εἶναι ἡ οὐσιαστικὴ θέλησις (Wesenswille) τῆς κοινωνίας ἡ βᾶσις εἶναι (ἡ) ἐκλογικὴ θέλησις (Kürwille). Κατὰ τὴν οὐσιαστικὴν θέλησιν ἡ συνεργασία τῶν συμβιούντων εἶναι φυσικὴ, ὑπάρχει δι' ἀγάπης, ὁ ὄργανισμὸς ὑπάρχει ἐξ ἑαυτοῦ, εἶναι ζωντανὸς (μητρικὴ ἀγάπη, ἀδελφικὴ ἀγάπη ἀλλὰ καὶ ἔρωσ). Κατὰ τὴν ἐκλογικὴν θέλησιν πρόκειται περὶ ἐνσυνειδήτων πράξεων, πρόκειται περὶ σκοπῶν, περὶ μηχανικῆς συν-

1. Ὁ Schaffle παραδέχεται καὶ σωματικὴν (μορφολογικὴν) ὁμοιότητα τῆς κοινωνίας μὲ τὸ ὄργανικὸν ἄτομον, εἶναι δηλαδὴ καὶ ὄργανικιστῆς.

2. Πρβλ. F. Tönnies Gemeinschaft und Gesellschaft 1887 ἐκδ. ἑβδόμη 1926 ἄνευ σπουδαίων μεταβολῶν.

θέσεως, περί σχέσεων ξένων ατόμων, ὥστε καὶ παρηγκωνίσθησαν ἡ ἀρχικὴ ἐνότης τοῦ αἵματος, τῶν φρονημάτων, τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ κοινὴ αὐτῶν ἀπόλαυσις. Ἐὰν ὑπάρχουν μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν, τὸ προϊόν αὐτὸ τῆς ἐκλογικῆς θελήσεως, εἰρηνικαῖς σχέσεις τῶν συμβιούντων, τοῦτο ὀφείλεται εἰς κανόνας, οἱ ὅποιοι ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν δύναμιν τῆς πλειονοψηφίας καὶ ἀπὸ τὴν δημοσίαν γνώμην, πρόκειται περὶ συμφωνίας τῶν ατόμων, ὥστε ὑπάρχει ἓνα ὅλον, ἓνα κοινωνικὸν σῶμα καὶ μιὰ θέλησις. Εἰς τὸν βίον οὐσιαστικὴ καὶ ἐκλογικὴ θέλησις εἶναι πάντοτε ἠνωμένοι, ὑπάρχουν ὁμως καὶ αἱ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττω καθαρώτεροι ἐκδηλώσεις αὐτῶν, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ ἄτομα διαφέρουν ἀναλόγως τῆς ἰσχύος τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης θελήσεως : αἱ γυναικῆς οὐσιαστικὴ θέλησις, ἐπίσης καὶ ἡ νεότης, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ἀπεναντίας οἱ ἄνδρες ἐκλογικὴ θέλησις. ἐπίσης οἱ πεπαιδευμένοι καὶ πρὸ πάντων οἱ ἔμποροι.

Καὶ ὁ W. W u n d t ἐξηγεῖ τὴν συμβίωσιν διὰ τῆς θελήσεως (1). Κατὰ τὴν προπολιτειακὴν ἐποχὴν, λέγει, ἡ θέλησις ἐνήργει ὡς ὁρμή, ὑπῆρχε δὲ καὶ συμφωνία τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συναισθημάτων, ἡ θέλησις ἔδιδε τὴν κατεύθυνσιν. Κατὰ τὴν γένεσιν τῆς πολιτείας διημέρθη μία συνολικὴ θέλησις, ἡ συνισταμένη ὅλων τῶν τάσεων, αἱ ὅποια παρουσιάζονται εἰς τὴν ἱστορίαν ἑνὸς λαοῦ, δι' αὐτῆς δὲ κανονίζεται καὶ τὸ ἄτομον καὶ ἡ κοινωνία, ἡ ὁποία εἶναι πραγματικὴ ἐνότης. Τὸ «συνολικὸν πνεῦμα» (Gesamntgeist) εἶναι κάτι τὸ πραγματικὸν μ᾽ ὅλον ὅτι ὄχι ἰδιαίτερον ὄν. Συνολικὴ θέλησις εἶναι ἔννοια διὰ τὴν κοινότητα τῶν βουλευτικῶν κατευθύνσεων, ὁμοῦ δὲ παραστάσεις καὶ συναισθήματα ἀποτελοῦν τὴν συνολικὴν συνείδησιν (γνωσιολογικῶς), ἡ κοινότης (ἢ ὁλότης) παράγει πνευματικὰ προϊόντα, πρὸς παραγωγὴν τῶν ὁποίων τὸ ἄτομον ἔχει μόνον τὴν ἀπαιτουμένην ἰδιοφυΐαν. Ὑπάρχει μία οὐσιαστικὴ σχέσις μεταξὺ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς (Volksseele) καὶ τῶν κατ' ἰδίαν ψυχῶν : ἡ λαϊκὴ.

1. Πρβλ. W. W u n d t. Völkerpsychologie δέκα τόμοι, ὁ 7ος ἐπεξεργάζεται τὴν κοινωνίαν, πρβλ. καὶ τὸ σύντομον ἔργον του Elemente der Völkerpsychologie.

ψυχὴ εἶναι κυρίως τὸ προῖόν τῶν κατ' ἰδίαν ψυχῶν, διότι συνίσταται ἀπὸ αὐτὰς· αἱ κατ' ἰδίαν ψυχαὶ ὡς προσωπικότητες εἶναι πάλιν προϊόντα τῆς ὀλικῆς ἐκείνης λαϊκῆς ψυχῆς, διότι ἡ παραγωγὴ αὐτῶν προϋποθέτει συμβίωσιν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἔχουν αὐτοσυνείδησιν (1).

Μίαν πρωιότυπον ψυχολογικὴν ἐξήγησιν τῆς συμβιώσεως δίδει ὁ G. T a r d e (2). Ἀρχικὰ στοιχεῖα τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὄχι μόνον αἱ ἰδέαι (croyances) καὶ οἱ πόθοι, αἱ ἀνάγκαι (desirs, besoins), ἀλλὰ καὶ ἡ μίμησις· ἡ μίμησις εἶναι ἀρχικὴ ψυχικὴ τάσις καὶ τὸ πᾶν γίνεται διὰ μιμήσεως, ἀπομιμήσεως, ἐννοεῖται, ὑπάρχει καὶ ἡ ἀντίθετος μίμησις (imitation par opposition). Ἡ κοινωνία εἶναι συνένωσις ὄντων, τὰ ὅποια ἀλληλομιμοῦνται, ἢ ἀπόγονοι ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀλληλοεμιμοῦντο, ὥστε τῶρα ὁμοιάζουν καὶ ἐὰν ἀκόμη διακρίνονται διὰ τῆς διαφορᾶς τῶν ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων. Ἡ μίμησις εἶναι ἓνα εἶδος ὑπνοβατισμοῦ, εἶναι ἡ κοινωνικὴ μνήμη, εἶναι δὲ δυνατόν νὰ εἶναι ἢ ἀπροσδιόριστος ἢ ἀκριβὴς καὶ ἢ ἐνσυνείδητος ἢ ἀσυνείδητος, καὶ ἢ αὐθόρμητος ἢ ἀποτέλεσμα διαλογισμοῦ, αὐθαίρετος ἢ ἀκουσία, ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς εἶναι ἐνσυνείδητος, ἔπειτα γίνεται αὐτόματος, ἀρχίζει δὲ πάντοτε ὡς μίμησις τοῦ ἐσωτερικοῦ, τῶν ἰδεῶν, τῶν σκοπῶν καὶ καταλήγει πρὸς τὰ ἔξω ὡς μίμησις τῆς ἐκφράσεως καὶ τῶν μέσων (ab interioribus ad exteriora) καὶ εἶναι ὄχι μόνον μίμησις τοῦ παρόν-

1. Σημειῶνω ὅτι καὶ ὁ L e B o n, Lois psychologiques et l' évolution des peuples 1894 (πρβλ. καὶ Psychologie des foules 1895) συνδέει τὴν κατανόησιν τῶν κοινωνικῶν γεγονότων μὲ τὴν κατανόησιν τῆς ψυχῆς, ἥτοι τοῦ χαρακτήρος, τοῦ ὠρισμένου συναισθηματικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ ὄνειροπολιτικοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ὅπως αὐτὰ ἐκδηλώνονται εἰς τὴν γλῶσσαν, τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς, τὴν θρησκείαν, τὴν τέχνην καὶ τὴν λογοτεχνίαν. Ἡ ψυχὴ, ὁ χαρακτήρ αὐτὸς τοῦ λαοῦ, εἶναι προῖόν κληρονομικόν, μεταβάλλεται δέ, ἐὰν ἐξασθενήσῃ ἢ καταπιεσθῇ, ἢ ἐκφυλισθῇ ἢ καὶ ἔνεκα τῶν ἀναγκῶν καὶ ἔνεκα ἰδεῶν, αἱ ὅποια μεταβάλλουν τὰς ψυχικὰς ἰδιότητας κτλ.

2. Πρβλ. G. T a r d e, Les lois de l' imitation 1890 7η ἔκδ., 1921 καὶ Les lois sociales 1899, 8η ἔκδ. 1921 (σύνοψις τῶν θεωριῶν του).

τος, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀπωτέρου, ἀκόμη καὶ κατὰ μεγάλας χρονικὰς ἀπόστασεις. Γίνεται δὲ ἀπομίμησις τῆς ὑπεροχῆς, τοῦ ὑπερέχοντος, τῆς ἰσχύος, τοῦ πλοῦτου ἤτοι τῶν κοινωνικῶν ἀγαθῶν τῶν προνομιούχων τάξεων, ὅχι δὲ μόνον ἀπομίμησις ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρου ἔθνους. Τὸ πᾶν διαδίδεται διὰ μιμήσεως : θρησκεία, πόθοι μεταδίδονται ἀπὸ τὸν ἓνα εἰς τὸν ἄλλον διὰ μιμητικῆς κολλήσεως (contagion imitative), παράγονται τὰ ἔθιμα (ἀπομιμήματα τῶν παλαιῶν οἰκείων πρωτοτύπων), οἱ νεωτερισμοὶ (ἀπομιμήματα ξένου νέου πρωτοτύπου); διὰ μιμήσεως ἐξισοῦνται οἱ ἄνθρωποι (δημοκρατία, ἀπομίμησις ἀπὸ τὰ ἄνω πρὸς τὰ κάτω). Ὅτι δὲν παρουσιάζεται στασιμότης, ὑπάρχει δηλαδὴ ἐξέλιξις, ὀφείλεται εἰς τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν ἀτόμων καὶ ἐὰν ἀκόμη αὕτη εἶναι ἐλαχίστη· τὴν διαφορὰν αὕτην δὲν καταστρέφει ποτὲ ἡ μίμησις, εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν, μᾶλλον ὅτι τὸ πᾶν γίνεται διὰ μικρῶν διαδοχικῶν ἐφευρέσεων, εἰς τὰς ὁποίας λαμβάνει μέρος ὁ καθείς καὶ αἱ ὁποῖαι καταλήγουν εἰς μεγάλας ἰδέας, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ἐσφαλμένως ὡς ἰδέαι ἑνὸς καὶ μόνου ὀνομαζομένου μεγάλου ἀνδρός. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ κοινωνικοῦ βίου τείνει βέβαια πρὸς ἐξίσωσιν.

Τὴν θεωρίαν αὕτην τοῦ T a r d e περὶ μιμήσεως ἐντὸς τῆς συμβιώσεως καὶ διὰ τὴν συμβίωσιν θέλει νὰ διορθώσῃ κάπως καὶ νὰ συμπληρώσῃ ὁ D u r k h e i m (1). Κατ' αὐτὸν διαδίδεται βέβαια κάθε κοινωνικὸν γεγονός διὰ μιμήσεως, ἀλλὰ ὁ βαθύτερος λόγος εἶναι ὅτι γίνεται μίμησις διὰ ἐπιβολῆς, διότι εἶναι κοινωνικόν, ὑποχρεωτικόν. Τὰ κοινωνικά γεγονότα (faits sociaux), κανόνες δικαίου, ἠθικότης, δόγματα θρησκευτικά, ἠθῆ καὶ ἔθιμα ἔχουν τὸν χαρακτῆρα ἀπολύτου ὑποχρεωτικότητος καὶ τοῦτο, ἀκριβῶς διότι εἶναι συνολικαὶ ἰδέαι· συνολικαὶ ἰδέαι εἶναι ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι παράγονται ἔξω τοῦ κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ αὐτόν, παράγονται ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῶν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπων. Δηλαδή ἡ ἐνότης, ἡ ὁμὰς εἶναι κυρίως ἐκείνη,

1. Πρὸς βλ. E. D u r k h e i m, La division du travail social 1893, 5η ἐκδ. 1926 καὶ Les règles de la methode sociologique 1895, 3η ἐκδ. 1904.

ἡ ὁποία διανοεῖται, συναισθάνεται καὶ θέλει διὰ τοῦ κατ' ἴδιαν ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος λοιπὸν καταναγκάζεται διὰ τῆς ὁμάδος (*contrainte sociale*).

Ἰδιάζουσιν ψυχολογικὴν ἐρμηνείαν τῆς συμβιώσεως δίδει ὁ *Giddings* (1): ἐξηγεῖ τὰ πάντα διὰ τοῦ συναισθήματος τοῦ εἶδους (*consciousness of kind*), αὐτό, λέγει, χωρίζει ὄχι μόνον τὰ ἐμψυχα ἀπὸ τὰ ἄψυχα, ἀλλὰ καὶ εἰδικώτερον τὰς φυλάς, τὰ ἔθνη, τὰς πολιτικὰς ομάδας καὶ κοινωνικὰς τάξεις, κτλ. Τὸ συναίσθημα (ἢ συνείδησις) τοῦ εἶδους εἶναι λέγει «ἡ ψυχικὴ βᾶσις κοινωνικῶν ὁμαδοποιήσεων καὶ διακρίσεων». Ἡ κοινωνία εἶναι ὁργάνωσις, ἡ συμμαχία τῶν ὁμοίων καὶ ἡ ἀνοχὴ τῶν ἀνομοίων. Ἡ ὁργάνωσις γίνεται ἐν μέρει ὡς προῖόν ἀσυνειδήτου ἐξελίξεως, ἐν μέρει δι' ἐνσυνειδήτων τάσεων. Ἀπὸ τὸ κοινὸν καὶ διαρκὲς τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν στοιχείων τῆς ψυχῆς τῶν ἀτόμων ἀποτελεῖται κοινωνικὴ συνείδησις, ἀπὸ αὐτὴν δὲ παράγεται ἡ γενικὴ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀπὸ πνευματικῆν σχέσιν γεννᾶται ἡ κοινὴ γνώμη, ὑπάρχει καὶ ἡ κοινωνικὴ θέλησις (*the concert of individual wills*) καὶ ἡ κοινωνικὴ μνήμη, ἥτοι τὸ ἄθροισμα ὅλων τῶν ἐκ παραδόσεως γνώσεων καὶ γεγονότων κοινωνικῆς φύσεως. Ἡ κοινωνία ὡς ὁργάνωσις ἐξελίσσει τὸν πνευματικὸν βίον καὶ καταρτίζει προσωπικότητας

Διὰ τῶν ψυχολογικῶν ἐξηγήσεων τῆς συμβιώσεως, τὰς ὁποίας δίδουν ἄλλοι κοινωνιολόγοι, δὲν προστίθεται τίποτε νεώτερον εἰς τὰς ἐκτεθείσας ιδέας. Ὁ *Ward* (2) ἀποδίδει τὴν συμβίωσιν ψυχολογικῶς εἰς ὁμάς, αἱ ὁποῖαι παράγουν τοὺς πόθους: τὰ συναισθήματα ἐγωῖσμός καὶ ἑτεροφιλία εἶναι, λέγει, τὰ ἐλατήρια ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἡ διανόησις καθορίζει τὸν σκοπὸν καὶ δίδει κατεύθυνσιν (*feeling conativ and intellect telic*), ἐνεργεῖ δηλαδὴ ὡς θέλησις. Κοινωνικὴ πρόοδος εἶναι αὔξησις τῆς ἀνθρωπίνης εὐτυχίας, εἶναι δὲ προῖόν ἀπὸ

1. Πρὸβλ. *F. Giddings*, *The principles of Sociology* 1896.

2. Πρὸβλ. *L. Ward*, *Outlines of Sociology* 1898 καὶ *Pure Sociology* 1903.

κοινοῦ τῆς ἐνεργείας τῆς πείνης, τῆς γενετησίου ὁρμῆς καὶ ἠθικῶν, καλλιτεχνικῶν καὶ πνευματικῶν τάσεων κτλ. Ὁ S i m m e l (¹) ἐξηγεῖ τὰς σχέσεις ἀνθρώπων καὶ καταστάσεις σχέσεων διὰ συναισθηματικῶν στοιχείων. Τὸ αὐτὸ πράττουν καὶ πολλοὶ ἄλλοι νεώτεροι. Φυλετικὰς ψυχικὰς διαφορὰς, διαφορὰς τῶν χαρακτήρων τονίζει ὁ G u m p l o w i c z (²). Ἰδιάζουσιν ψυχολογικὴν ἐξήγησιν δίδει εἰς τὴν συμβίωσιν κάπως ὁ D e R o b e r t y (³). ταυτίζει τὸ κοινωνικὸν μὲ τὸ ἠθικὸν καὶ βασίζει τὰς θεωρίας του περὶ κοινωνίας ἐπάνω εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ (le propre moyen de toute theorie sociale). Ἡ κοινωνία εἶναι «ὑπεροργανικὸν φαινόμενον» καὶ ἤδη ἡ γένεσις τῆς συμπύπτει, λέγει, μὲ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἑτεροφιλίας καὶ ἔχει ὡς βάσιν τὴν συνολικὴν ψυχὴν (âme collective), ἡ ὁποία παράγει τὸ κοινωνικὸν ἄτομον καὶ σχηματίζει τὸ ἠθικὸν πρόσωπον (elle fait éclore l'individu social, elle forme la personne morale). Ἡ κοινωνικότης εἶναι ἔπειτα ἡ πηγὴ τοῦ πνεύματος, τὸ πνεῦμα εἶναι προϊόν τῶν ψυχικῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων, ἀπὸ τὰς ὁποίας παράγεται καὶ ἡ ἀτομικὴ συνείδησις. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ εἴπη κανεὶς, λέγει, ὅτι αἱ ἰδέαι καθοδηγοῦν τὸν κόσμον, ἡ βᾶσις ὅμως εἶναι τὸ συναισθηματικόν, διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀπόψεων ἐπηρεάζονται τὰ συναισθήματα ἡ κυρία αἰτία τῶν κοινωνικῶν γεγονότων εἶναι, λέγει, ἡ ἑτεροφιλία, ἡ ἠθικότης κτλ.

Θέλω τώρα νὰ δείξω κατὰ πόσον ἡ ψυχολογικὴ κατεύθυνσις κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ κοινωνιολογικοῦ προβλήματος (τῆς συμβιώσεως) εἶναι δεδικοιολογημένη ἢ ὄχι. Διακρίνω τὰ ὅσα ἐλέχθησαν εἰς τὰς ἐπομένας τέσσαρας κατηγορίας :

1. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ψυχολογοῦντας κοινωνιολόγους θέτουν

1. Πρβλ. G. S i m m e l, Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung 1908, 2α ἔκδ. 1922.

2. Πρβλ. G u m p l o w i c z, Der Rassenkampf, 2α ἔκδοσις 1909 καὶ Soziologie 2α ἔκδ. 1910.

3. Πρβλ. D e R o b e r t y, Nouveau programme de sociologie. Esquisse d'une introduction générale à l'étude des sciences du monde surorganique, 1904.

ὡς βάσιν τῶν κοινωνικῶν γεγονότων τὸ πνεῦμα, τὸν νοῦν, τὴν διάνοησιν· ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις θεωρεῖται ἀπὸ αὐτοὺς ὡς ὁ κύριος παράγων τῶν κοινωνικῶν γεγονότων, τῆς προόδου. Παραδέχονται δὲ ὅτι ἐντὸς τῆς κοινωνίας ὑπάρχει καὶ δεσπόζει ἓνα συνολικὸν πνεῦμα,

2. Ἄλλοι ἔχουν ὡς βάσιν ὅτι τὰ γεγονότα εἰς τὴν συμβίωσιν εἶναι φαινόμενα τῆς θέλησεως· παραδέχονται δὲ μίαν συνολικὴν θέλησιν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν ἀτόμων.

3. Ἄλλοι θέτουν ὡς βάσιν τῆς συμβιώσεως καὶ τῶν φαινομένων τῆς τὸ συναίσθημα καὶ μάλιστα ἡ κυρίως μόνον τὰς ὁρμὰς, ἢ καὶ ὅλα τὰ κατὰ μέρος συναισθήματα, ἢ εἰδικώτερον τὴν ἑτεροφιλίαν, ἢ τὸ συναίσθημα τοῦ εἴδους κτλ.

4. Τέλος ἄλλοι ἐξηγοῦν τὸ πᾶν τῆς συμβιώσεως κυρίως διὰ τῆς μιμήσεως.

Ἐννοεῖται ὅτι αἱ τέσσαρες αὐταὶ κατηγορίαι δὲν ἀποκλείουν ἢ μία τὴν ἄλλην· ἀπεναντίας παρουσιάζονται συνδεδεμέναι κατὰ πολλοὺς τρόπους· ἀλλὰ ἡ διάκρισις εἶναι δεδικαιολογημένη, διότι πρόκειται νὰ κρίνω τὰς βασικὰς ἀπόψεις.

Πρῶτα πρῶτα λαμβάνω ὑπ' ὄψιν γενικῶς τὴν προσπάθειαν, νὰ ἐξηγηθῇ ἡ συμβίωσις καὶ τὰ φαινόμενά της (ἡ ἐξέλιξις της) ψυχολογικῶς. Κατὰ τὴν γνώμην μου εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι καμμία ψυχολογικὴ ἐξήγησις τοῦ προβλήματος δὲν ἱκανοπεῖ τελείως τοὺς ὀπαδοὺς της, ἀφοῦ ἀναγκάζονται πάντοτε νὰ προστρέξουν καὶ εἰς τὴν βιολογίαν, τὴν οἰκονομίαν κτλ. Ἀμφιβάλλω δὲ ἔάν ὁ κύριος συντελεστὴς τῆς συμβιώσεως εἶναι πάντοτε πράγματι ἡ ψυχολογικὴ αἰτιότης. Ὅσοι ἐξηγοῦν τὴν συμβίωσιν ψυχολογικῶς περιπίπτουν πολλάκις εἰς τὸ σφάλμα, ὅτι συγχέουν δεοντολογικὴν ἀποψιν τῆς συμβιώσεως μὲ τὴν πραγματικὴν κατάστασιν· φέρω ἓνα παράδειγμα: δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ἡ συμβίωσις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς (ἡ οἰκογένεια) ὄφειλε (δεοντολογία) νὰ βασίζεται ἐπὶ τῆς ταυτότητος τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ἀποψεων, ἀλλὰ ἡ πραγματικότης παρουσιάζει ἄλλα φαινόμενα, ὅχι ἀκριβῶς ψυχολογικὴν συμβίωσιν. Ὑπάρχουν δὲ καὶ κοινωνίαι, συμβιώσεις, εἰς τὰς ὁποίας περιτεύει τελείως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πᾶσα ψυχολογικὴ ἐξήγησις· τοιαῦται κοινωνίαι εἶναι π. χ. ὅλαι

ὅσαι καταρτίζονται δι' ἓνα οἰονδήποτε σκοπόν, ἀκόμη καὶ πνευματικὸν σκοπὸν (ἐπιστημονικόν, καλλιτεχνικόν, θρησκευτικόν). Ὅσοι θέλουν ἔδῶ νὰ ὁμιλήσουν μ' ὅλα ταῦτα περὶ ψυχολογικοῦ φαινομένου τῆς συμβιώσεως (τῆς κοινωνίας), διότι δηθὲν οἱ σκοποὶ εἶναι ψυχολογικὰ φαινόμενα ἢ καθορίζονται ψυχολογικῶς, ἀντιστρέφουν τοὺς ὅρους: παραδέχονται ὅτι οἱ σκοποὶ καθορίζονται ψυχολογικῶς, ἀντὶ νὰ παραδεχθῶν ὀρθῶς ὅτι ὁ σκοπὸς εἶναι ἢ γίνεται αἰτία ψυχικῆς καταστάσεως. Ἐναντιορρήτως: βάσις τῆς πρώτης ἀνθρωπίνης συμβιώσεως καὶ τῆς ἀγέλης εἶναι ψυχολογική, ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι καθωδηγήθησαν ἔπειτα καὶ ἀπὸ τὸ συμφέρον ἢ κυριωτέρα μορφή τῆς συμβιώσεως ἀνθρώπων, ἢ πολιτεία, δὲν εἶναι κυρίως ψυχολογικὸν φαινόμενον· ὑπάρχουν βέβαια ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι ἐκ φύσεως (ψυχολογικῶς) τείνουν νὰ κυριαρχοῦν καὶ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι ἔχουν τὴν ψυχικὴν ἀνάγκην νὰ ἔχουν ὀδηγόν· ἀλλὰ αὐτὸ καὶ μόνον αὐτό ἢ κοινωνία αὐτή, ἢ πολιτεία, καθορίζεται ἔπειτα δι' ἄλλων ἐλατηρίων, δι' ἄλλων αἰτιῶν, διὰ συμφερόντων κτλ. χωρὶς ν' ἀποκλείωνται ἐκ τῶν προτέρων καὶ ψυχικὰ ἐλατήρια, τὰ ὅποια ἐνεργοῦν ἐμμέσως ἢ ἀμέσως.

Τώρα εἰσέρχομαι εἰδικώτερον εἰς κριτικὴν τῶν τεσσάρων ψυχολογικῶν κατευθύνσεων, τὰς ὁποίας διέκρινα.

1. Ἐλέχθη ὅτι τὸ πνεῦμα, ἢ πνευματικὴ ἐξέλιξις, εἶναι ἢ βάσις, εἶναι ἢ αἰτία τῆς συμβιώσεως καὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς. Ὅσοι ἔχουν τὴν γνώμην αὐτὴν δὲν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν ὅτι «πνεῦμα» εἶναι λέξις ἢ ἔννοια χωρὶς χρῶμα: καὶ ὁ Λωποδύτης καὶ ὁ Σωκράτης ἔχουν πνεῦμα, δὲν ἔχουν ὁμως τὴν αὐτὴν ἀποψιν περὶ συμβιώσεως. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ καθορισθῆ, τί πρέπει νὰ νοηθῆ μὲ τὴν λέξιν «πνεῦμα», δὲν ἀρκεῖ δὲ νὰ λέγεται «ἀνοικοδομητικὸν πνεῦμα», εἰάν δὲ πρόκειται περὶ «ἠθικοῦ πνεύματος», νὰ προσδιορισθῆ ἀκριβέστερα ἢ ἔννοια τῆς ἠθικῆς. Πράγματι δὲ ὁμιλοῦν μερικοὶ ρητῶς περὶ ἐξελίξεως τῆς ἑτεροφιλίας ὡς τοῦ κυρίου ἐλατηρίου τῆς ἐξελίξεως τῶν φαινομένων τῆς συμβιώσεως· ἀλλὰ πάλιν ἢ λεγομένη ἑτεροφιλία, ὅταν τὴν κατανοῆ κανεὶς ψυχολογικῶς, κατὰ τελευταῖον λόγον εἶναι «ἐγωϊσμός», «ἐγωφιλία», διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξέλθῃ κανεὶς ἀπὸ τὸ

ἐγὼ του⁽¹⁾, ἐπειδὴ δηλαδὴ κάθε πράξις τοῦ ἀνθρώπου (καὶ ἡ λεγομένη ἑτεροφιλία) ἱκανοποιεῖ αὐτὸν τὸν ἴδιον. Πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς πνευματικὴ ἀνισορροπία, ἐάν ποτε αὕτη ἡ λεγομένη ἑτεροφιλία ἐνήργησε χωρὶς ἱκανοποίησιν τοῦ ἐγώ, χωρὶς ἐγωϊστικὴν βάσιν.

2. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν περίπου καὶ κατὰ τῆς ἐξηγήσεως τῆς συμβιώσεως μόνον διὰ τῆς θέλησεως. Ἡ ἄποισις αὕτη δὲν ἔχει καμμίαν ἀρχικὴν σημασίαν. «Θέλω καὶ συμβιώω» εἶναι κυρίως ἔκφρασις κοινῆ σύντομος διὰ σωρὸν ὀλόκληρον ἀπὸ ἐλατήρια, τὰ ὅποια ἐπιβάλλουν (ἴσως) τὴν συμβίωσιν ⁽²⁾. Εἶναι δὲ ἀδιάφορον, ἐάν θέλη κανεὶς νὰ διακρίνη φυσικὴν θέλησιν ὡς οὐσιαστικὴν θέλησιν καὶ θέλησιν ὡς ἐκλογικὴν θέλησιν, ἡ ὅποια δῆθεν παρουσιάζεται μετὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πνεύματος. Ἡ ἔννοια θέλησις ἀντὶ τῶν κυρίως ἐνεργούντων ἐλατηρίων δὲν ἀλλάσσει : οὐσιαστικὴ θέλησις θὰ εἶναι σύντομος ἔκφρασις διὰ ὁρμᾶς καὶ τάσεις φυσικάς, ἐκλογικὴ δὲ θέλησις σύντομος ἔκφρασις διὰ πᾶν ὅ,τι προσέρχεται κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τὴν πνευματικὴν ἢ ὑλικὴν ὡς συνειδητὸν ἐλατήριο τῶν πράξεων. Ὡστε πάντοτε πρόκειται περὶ ἰδιαιτέρων ἐλατηρίων, τὰ ὅποια παράγουν τὴν συμβίωσιν καὶ γίνονται αἷτια τῆς ἐξελίξεώς της.

3. Ἐλέχθη βέβαια καὶ τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ τὰ συναίσθηματα, ὅλαι αἱ ὁρμαὶ καὶ τάσεις καὶ τὰ πάθη ἐνεργοῦν κατὰ τὴν συμβίωσιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρία αὕτη ἐξηγεῖ τὴν συμβίωσιν κυρίως μόνον ὡς φυσικὸν φαινόμενον, ὄχι ὅμως καὶ κατὰ τὴν ἐξέλιξιν, κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενόν της. Πόσοι καὶ πόσοι βδελυσσόμενοι τὸν ἄλλον εἰσέρχονται μὲ ὅλα ταῦτα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του, δηλαδὴ παράγουν ὁμοῦ κοινωνίαν, συμβίωσιν, π.χ. ὡς αἰχμάλωτοι (ὑποταγέντες) ἢ χάριν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Ἡ πραγματικότης αὕτη δὲν ἔχει σχέσεις μετὰ δεοντολογίαν, πρόκειται περὶ τῆς συμβιώσεως, ὅπως αὕτη παρουσιάζεται. Τὰ συναίσθηματα ἔχουν ἀξίαν διὰ νὰ τονίσουν τὰ κύρια ἐλατήρια τῆς

1. Περὶ ἐγωϊσμοῦ τὸ βιβλίον μου. Ὁ ψυχικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων

2. Περὶ τὸ βιβλίον μου. Ὁ ψυχικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων.

συμβιώσεως και τοῦ βίου κατὰ τὴν συμβίωσιν, δὲν εἶναι ὅμως τὰ ἐλατήρια (π.χ. ἡ κλέπτω ἢ ἀποθνήσκω τῆς πείνης) Νὰ ληφθῆ δὲ ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦτο, τὰ συναισθήματα εἶναι αἰώνια καὶ αἰωνίως τὰ αὐτά, πάντοτε δὲ ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν καὶ θὰ ὑπάρχουν καὶ αἰσθηματικοὶ καὶ εὐαίσθητοι ἄνθρωποι καὶ φιλόδοξοι καὶ ταπεινόφρονες κτλ. τὸ ζήτημα εἶναι ἡ σχέσις τῶν τοιούτων ἀνθρώπων ὡς συμβίωσις. Τὸ ἀρνοῦμαι ρητῶς ὅτι ἡ σχέσις αὕτη καθορίζεται ψυχολογικῶς συναισθηματικῶς. Εἶναι δυνατὸν βέβαια νὰ ἀποτελέσουν ἄνδρας καὶ γυναῖκα οἰκογένειαν (συμβίωσιν) συναισθηματικὴν ἀλλὰ ὑπάρχει πράγματι καὶ ἡ κοινὴ οἰκογένεια καὶ ἡ συμβίωσις ἑνὸς ἀνδρὸς μὲ πολλὰς γυναῖκας καὶ ἀντιστρόφως πολλῶν ἀνδρῶν μὲ μίαν γυναῖκα ἢ μὲ πολλὰς κοινὰς γυναῖκας κτλ. Ἄλλο παράδειγμα: σοβαρά, ἐξηγεῖται πράγματι ἡ ἐμφάνισις τῆς δημοκρατίας ὡς μορφῆς τῆς συμβιώσεως (τῆς πολιτείας) ἀπὸ ψυχολογικὰ συναισθηματικὰ ἐλατήρια; Ἐγὼ τὸ ἀρνοῦμαι! Πράγματι δὲ ἡ δημοκρατικὴ ἰδέα ἐγεννήθη ἀπὸ οἰκονομικοὺς λόγους, εἰς τοὺς ὁποίους προσῆλθεν ἔπειτα καὶ ἡ ἰδεολογία, οἱ λόγοι δὲ αὐτοὶ παρήγαγον σὺν τῷ χρόνῳ καὶ συναισθήματα, ἀλλὰ αἱ σχέσεις μέσα εἰς τὴν δημοκρατίαν δὲν καθορίζονται συναισθηματικῶς ἀπὸ τὴν ἰδεολογίαν, παρήχθη μία ἠθικὴ ἀντίληψις, ἡ ὁποία δίδει κατεύθυνσιν εἰς τὰ συναισθήματα, δὲν εἶναι ὅμως τὸ κοινὸν ἐλατήριο τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς ἐξελιξεῶς της. Ἀναφέρω ἰδιαιτέρως τὸ συναίσθημα τοῦ εἴδους· αὐτὸ ὑπάρχει βέβαια εἰς ὅλα τὰ ζῶα ἀνεξαιρέτως, ἀλλὰ ἡ ἀνάλυσις τῆς συμβιώσεως καὶ ἡ ἱστορία της ἀρνοῦνται ὅτι αὐτὸ κανονίζει τὴν συμβίωσιν, ὑπάρχει δὲ τὸ συναίσθημα τοῦ εἴδους καὶ χωρὶς νὰ παράγεται δι' αὐτοῦ συμβίωσις (ὡς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὡς γνωστὸν ὁ βίος τῆς γαλῆς).

4. Τέλος ἡ θεωρία τῆς μιμήσεως. Δὲν θέλω βέβαια ν' ἀρνηθῶ, ὅτι, ὅπως ἡ ἐξήγησις τῆς συμβιώσεως διὰ συναισθημάτων, καὶ ἡ μίμησις ἔχει κάποιαν σημασίαν μέσα εἰς τὴν συμβίωσιν καὶ εἰς τὸν βίον της, ἀφοῦ εἶναι φυσικὴ διάθεσις, ἀλλὰ ἀρνοῦμαι ὅτι ἔχει τὴν σημασίαν, ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς αὐτήν. Ὅμιλῶ θετικῶς: ἡ μίμησις δὲν εἶναι ἀναγκαῖον συστατικὸν

τῆς συμβιώσεως· καὶ αὕτη ἀκόμη ἢ συμβίωσις πιθήκων δὲν ὑφίσταται καὶ δὲν κανονίζεται διὰ μιμήσεως, ὅ,τι δὲ ἐξηγεῖται εἰς τὰς συμβιώσεις ἀνθρώπων διὰ τῆς μιμήσεως, ἔχει κυρίως βαθυτέρας ρίζας : ἀκόμη καὶ τὸ ἀπλοῦν φαινόμενον, ὅτι ὁ κατώτερος, ὁ θαυμαστής, μιμεῖται (εἶναι δυνατόν νὰ μιμῆται) τὸν ἀνώτερον, τὸν θαυματούχον, ἔχει ὡς αἰτίαν ὄχι ἀπλῶς τὴν μίμησιν καθὼς εἰς τοὺς πιθήκους, ἀλλὰ πολλὰ καὶ διάφορα ἔλατήρια π. χ. τὴν τάσιν πρὸς ἰσότητα, πρὸς κοινωνικὴν ἀνύψωσιν, τὴν φιλοδοξίαν κτλ.

Εἰς τὰς θεωρίας, τὰς ὁποίας ἐξέδηκα καὶ ἔκρινα ἀνωτέρω γίνεται λόγος καὶ περὶ κοινωνικοῦ ἢ συνολικοῦ πνεύματος, συνολικῆς συνειδήσεως καὶ συνολικῆς θελήσεως. Δυστυχῶς δὲν εἰσέρχεται καμμία ἀπὸ τὰς ψυχολογικὰς αὐτὰς θεωρίας εἰς τὸ ζήτημα, διὰ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὑπάρχει τοιοῦτο πνεῦμα, τοιαύτη συνείδησις καὶ τοιαύτη θέλησις· κανεὶς δὲ ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς θεωρίας δὲν ὁμιλεῖ συγκεκριμένως περὶ τῆς προελεύσεως αὐτῶν. Ὑπάρχουν βέβαια γνώμαι, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται ὡς κοιναὶ γνώμαι, ἀλλὰ δὲν εἶναι, ὅπως νομίζεται, προϊόντα μιᾶς κοινῆς συνειδήσεως, κοινοῦ πνεύματος, κοινῆς θελήσεως ὑπεράνω ἢ ἔξω ἀπὸ τὸν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπον ἢ τὸ κατ' ἰδίαν ζῶον· τὸ τοιοῦτον ἔπρεπε ν' ἀποδειχθῆ, ἐνῶ φανερώτατα πρόκειται μόνον περὶ γνώμης, περὶ θελήσεως, περὶ τάσεως (ὁρμῆς), ἢ ὁποία παρουσιάζεται ὡς κοινή, διότι πηγάζει ἀπὸ τὴν ταυτότητα τῶν ὁρμῶν, τῶν συμφερόντων, τῶν ἀπόψεων, τῶν συναισθημάτων εἰς τὰ κατ' ἰδίαν ἄτομα, ἀνθρώπους ἢ ζῶα· ἔνεκα τούτου δὲ ἀκριβῶς (ἴσως ἔκτος τῆς ἐθνικῆς γνώμης) δὲν ὑπάρχει εἰς κοινωνίας (ἀνθρώπων) καμμιὰ γνώμη, ἢ ὁποία περιλαμβάνει πράγματι ὅλους· συνήθως τὰ πλούσια ἢ ἀνώτερα στρώματα ἔχουν ἄλλην γνώμην καὶ ἄλλην τὰ πτωχὰ ἢ κατώτερα στρώματα. Εἶναι ἄλλο ζήτημα ὅτι ἐκάστη φυλὴ, ἕκαστον ἔθνος, ἐκάστη ἀγέλη ζῶων κτλ. ἔχει ἰδιάζουσαν νοοτροπίαν καὶ συναισθηματικότητα. Ἡ νοοτροπία ὅμως αὕτη καὶ ἡ συναισθηματικότης δὲν εἶναι τὰ αἷτια τῆς ἐξελίξεως τῆς συμβιώσεως, ὅπου αὕτη παρουσιάζεται, δίδουν μόνον χρῶμα

εἰς αὐτήν, δίδουν κατεύθυνσιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν, δίδουν στάσιν ἀπέναντι τῶν γεγονότων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κάπως παραδοξολογικὴν (ἔξω τοῦ ὑφισταμένου κόσμου γενηθεῖσαν) θεωρίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ταυτίζονται κοινωνία καὶ ἠθικὴ, τονίζω: ἡ δὲν διακρίνει δεοντολογίαν ἀπὸ ὑφισταμένην κατάστασιν ἢ πρόκειται περὶ φάσματος, ἀφοῦ ἀκόμη οὔτε καὶ ἡ ἑτεροφιλία καὶ ἡ ἀλληλεγγύη ὡς ἠθικὰ φαινόμενα ἀποτελοῦν τὴν βάσιν ὑφισταμένης συμβιώσεως.

Καὶ γενικῶς: Ὅσοι προσπαθοῦν νὰ ἐξηγήσουν τὴν συμβίωσιν (ἔστω καὶ μόνον τὴν κοινωνίαν ἀνθρώπων) ψυχολογικῶς καὶ ἀποτυγχάνουν καὶ σφάλουν. Εἶναι αὐθαιρεσία νὰ λέγεται ὅτι π.χ. ἡ συμβίωσις (ἀνθρώπων) πρέπει νὰ ἐξηγητῆται ψυχολογικῶς, διότι τὰ συμβιοῦντα ἐνεργοῦν ἀπὸ ψυχολογικοὺς λόγους. Αὐτὸ εἶναι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πολὺ ἀμφίβολον καὶ μὲ τὸ ἴδιον δικαίωμα (ἐννοεῖται ἐξ ἀρχῆς ἐπίσης αὐθαιρέτως) λέγουν ἄλλοι, ὅτι ἡ συμβίωσις εἶναι βιολογικὸν φαινόμενον (γεγονὸς) καὶ ὅτι ἐπομένως καὶ ἡ κοινωνία (ἡ κοινωνία) ἀνθρώπων ἢ ζώων ἢ φυτῶν πρέπει νὰ κατανοηθῆ βιολογικῶς κτλ. κτλ.

Β'. Βιολογικὴ (καὶ μηχανικιστικὴ) κατεύθυνσις εἰς τὴν κοινωνιολογίαν

Αἱ δύο κατευθύνσεις, ἡ βιολογικὴ καὶ ἡ μηχανικιστικὴ, εἶναι κατ' ἀρχὴν διάφοροι, ἀλλὰ καὶ σχετίζονται κάπως, διότι οἱ ὅπαδοι τῆς βιολογικῆς κατευθύνσεως, ἀκόμη καὶ ὡς ψυχολογοῦντες, δανείζονται μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν φυσικὴν. Ἦδη ἡ ἔκφρασις τοῦ Comte περὶ στατικῆς καὶ δυναμικῆς καταστάσεως εἰς τὰ κοινωνιολογικὰ φαινόμενα εἶναι εἰλημμένη ἀπὸ τὴν φυσικὴν, εἶχε δὲ ὀνομάσει τὴν κοινωνιολογίαν κατ' ἀρχὰς καὶ «κοινωνικὴν φυσικὴν», καὶ ταῦτα μ' ὄλον ὅτι ἐβάσιζε τὴν κοινωνιολογίαν εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ βιολογίαν. Ἐπίσης δὲ καὶ ὁ T a r d e ἔλεγεν ὅτι ἡ μίμησις, μὲ τὴν ὁποίαν ἐξήγει ψυχολογικῶς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, εἶναι τὸ φυσικὸν φαινόμενον τῆς ἐπαναλήψεως (repetition). Ἀναφέρω ὅμως τὴν μηχανικισ-

στικὴν αὐτὴν τάσιν ἐντὸς τῆς κοινωνιολογίας μόνον ὡς ἐν παραρτήματι, διότι καὶ σπανίως ἐφαρμόζεται καὶ ἀσήμαντος εἶναι.

Ἡ βιολογικὴ κατεύθυνσις (1) εἰσήχθη εἰς τὸς κοινωνιολογικὰς ἐρεῦνας ἀπὸ τὸν S p e n c e r ἴσως χωρὶς τὴν θέλησίν του. Αὐτὸς ὑπεδείκνυεν κυρίως μόνον ὅτι ὑπάρχουν σημεῖα ἐπαφῆς μεταξὺ τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ ζῶντος σώματος: διαρκεῖς σχέσεις εἰς αὐτὸ μεταξὺ τῶν συστατικῶν του, διαρκεῖς σχέσεις εἰς ἐκείνην μεταξὺ τῶν ἀτόμων της, σύστημα τῆς διατροφῆς, τῆς κατανομῆς καὶ τῆς διαρρυθμίσεως εἰς τὸ ζῶϊκόν σῶμα, ἐργάται, ἔμποροι καὶ κυβέρνησις εἰς τὴν κοινωνίαν, ἰσχύει καὶ διὰ τὴν κοινωνίαν καὶ διὰ τὸ ζῶν σῶμα ὁ αὐτὸς νόμος τῆς αὐξήσεως (συνεχῆς διίκρισις ὡς κατανομὴ τῆς ἐργασίας) κτλ. Ὁ S p e n c e r λέγων αὐτὰ δὲν ἐννοοῦσεν ἀκόμη ὅτι ἐπομένως ἡ κοινωνία πρέπει νὰ κατανοηθῆ κατὰ βιολογικὸν τρόπον· καὶ ὅμως ἐνόμιζεν ὅτι οἱ βιολογικοὶ νόμοι, οἱ ὅποιοι ἰσχύουν διὰ τὰ φυτὰ, τὰ ζῷα καὶ τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἄτομα, ἰσχύουν πάντως καὶ διὰ τὰ συγκροτήματα (Agregat) αὐτῶν, τὰς κοινωνίας, καὶ ἐφήρμοζεν πρὸς κατανόησιν αὐτῶν τοὺς βιολογικοὺς νόμους τῆς προσαρμογῆς, τῆς κληρονομικότητος, τοῦ ἀγῶνος περὶ ὑπάρξεως καὶ τῆς ἐπιλογῆς (2).

Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς βιολογικῆς κατευθύνσεως κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς συμβιώσεως καὶ τῶν φαινομένων της εἶναι λοιπὸν αὕτη: ἡ κοινωνία (ἡ συμβίωσις ἀνθρώπων, μὲ τὴν ὁποίαν κυ-

1. Πρὸβλ. H. S p e n c e r, Principles of Sociology καὶ Study of Sociology. A m m o n, Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen. H. E. Z i e g l e r, Die Naturwissenschaft und die sozialdemokratische Theorie. Πρὸβλ. καὶ S i c i l i a n i, Socialismo, Darwinismo e sociologia moderna 1885.

2. Σημειῶνω ὅτι ὁ S p e n c e r ἔχει καὶ μηχανικὰς βάσεις εἰς τὴν κοινωνιολογίαν του μόνον ὅτι εἶναι εἰδικώτερον βιολόγος. Κατὰ τὸ σύγγραμμά του First Principles πρόκειται παντοῦ περὶ τοῦ νόμου τῆς ἀδρανείας (persistence) τῆς δυνάμεως· ὅλαι αἱ ἰδιαίτεροι δυνάμεις εὐρίσκονται εἰς ἀμετάβλητον σχέσιν πρὸς ἀλλήλας κατὰ σταθεροὺς νόμους καὶ μεταβάλλονται ἢ μια εἰς τὴν ἄλλην. Ἡ ἐξέλιξις εἶναι ὁ νόμος τῆς κινήσεως τῆς ὕλης: ἀπὸ μὴ συναφῆ στοιχεῖα παράγεται τὸ συναφές καὶ ἀπὸ τὸ συγκρότημα τὸ σύστημα.

ρίως καταγίνεται ή κατεύθυνσις) αποτελεί τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς βιολογικῆς ἐξελίξεως καὶ ὑφίσταται ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν καὶ ὅλην τὴν βιολογικὴν ὑπαρξιν. Οἱ νόμοι αὐτοὶ εἶναι: ὁ νόμος τοῦ ἀγῶνος περὶ ὑπάρξεως καὶ ὁ νόμος τῆς ἐπιζήσεως τοῦ καλύτερον προσηρμοσμένου, ἤτοι ὁ νόμος τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς καὶ ὁ νόμος τῆς κληρονομικότητος. Διὰ τῶν νόμων αὐτῶν ἐπέρχεται μέσα εἰς τὴν συμβίωσιν ἢ διαστρωμάτωσις καὶ ἡ διαφορὰ τῶν οἰκονομικῶν τάξεων, καταστρέφονται ἢ πίπτουν αἱ μὲν, ἀνέρχονται δὲ ἄλλοι, ὁ σωματικῶς καὶ πνευματικῶς (ψυχικῶς) ἀνώτερος (καλύτερος), ἄρρεν ἢ θῆλυ, ἀναπτύσσεται, πολλαπλασιάζεται (τεκνοποιεῖ) καὶ ὑπερισχύει κ.τ.λ. Ὑπάρχουν δέ, λέγουν, καὶ προβλήματα τῆς ἀνθρωπίνης συμβιώσεως, τὰ ὅποια, ὅπως π. χ. τὸ πρόβλημα τῆς πρώτης ἀνθρωπίνης συμβιώσεως, λύονται μόνον βιολογικῶς.

Ἄς ἀναφέρω ἐδῶ ἰδιαιτέρως καὶ τὴν βιολογικὴν κοινωνιολογικὴν κατεύθυνσιν τοῦ Kidd. Αὐτὸς συνδέει ἀπόψεις τοῦ Δαρβίνου (Darwin) μὲ θρησκευτικὰς: ὁ βιολογικὸς νόμος τῆς ἐξελίξεως, ὁ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶν καὶ ἡ ἐπιλογή εἶναι καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὅποιον γίνεται ἡ πρόοδος, παράγονται αἱ ἰδεολογικαὶ ἀπόψεις περὶ ἐλευθερίας, θρησκείας καὶ πολιτείας, ἡ δὲ θρησκεία κανονίζει τὰς σχέσεις τῶν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπων (1).

Ἡ βιολογικὴ κατεύθυνσις σφάλλει: βασίζεται ἐπάνω εἰς ὑπόθεσιν, ἡ ὅποια δὲν εἶναι ἀναγκαία ἐξ ἑαυτῆς. Κατὰ τοῦτο σφάλλει, ὅπως ἔδειξα, βέβαια καὶ ἡ ψυχολογικὴ κατεύθυνσις, ἀλλὰ ἡ κατεύθυνσις αὕτη ἔχει ὡς προϋπόθεσιν τοῦλάχιστον μίαν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα: τὸν ἀνθρώπον μὲ τὰ ψυχικά του ἑλατήρια. Ἡ βιολογικὴ κατεύθυνσις ἀπεναντίας προϋποθέτει κάτι, τὸ ὅποιον κατασκευάζει: ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ στάδια τῆς βιολογικῆς ἐξελίξεως, λοιπὸν καὶ ἡ συμβίωσις του ὑπόκειται εἰς τοὺς βιολογικοὺς νόμους. Δηλαδή: ἡ βιολογικὴ κατεύθυνσις δὲν λαμβάνει καθ' ὅλου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ βιολογικὴ

1. Κατὰ τὸν Kidd, Principles of Western Civilisation, θρησκεία εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἠθικῶν συναισθημάτων, οὕτω δὲ καὶ τὸ κύριον ἑλατήριον τῆς κοινωνικῆς προόδου πρβλ. τὸ σύγγραμμά του σελ. 95, 131 καὶ 154.

ἔξελιξις τοῦ ἀνθρώπου ἐπέφερε καὶ πνευματικὰς καὶ γενικῶς ψυχικὰς μεταβολάς, αἱ ὁποῖαι ἴσως κανονίζουν τὴν συμβίωσιν. Δὲν θὰ προσπαθῆσω ἐδῶ ν' ἀποδείξω ὅτι πράγματι διὰ τῆς ψυχικῆς (πνευματικῆς) καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀνεστατώθη καὶ ἀνετράπη σχεδὸν ἡ βιολογικὴ τάξις κτλ. (1)· ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπλουστάτη γενικὴ σύγκρισις τοῦ βίου ζῶων καὶ ἀνθρώπων ἔπρεπε νὰ καθοδηγήσῃ εἰς ὀρθοτέρας σκέψεις. Εἶναι δὲ καὶ γνωστὸν εἰς τοὺς βιολόγους (ζωολόγους) ὅτι κυρίως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθῶν συμπεράσματα ἀπὸ τὴν γνωστὴν κατάστασιν τοῦ βίου τοῦ ἑνὸς εἴδους ζῶου διὰ τὴν (ὑποθετικῶς) ἀγνωστον κατάστασιν ἑνὸς συγγενοῦς εἴδους πρὸς ἐκεῖνο (π. χ. ἐκ τοῦ βίου τοῦ Οὐραγοτάγγου ἀκόμη καὶ διὰ τὸν ἐξάδελφόν του χιμπανζήν). Εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἄποψις (ἢ θεωρία;) ὅτι π. χ. ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὁρμὴν πρὸς παραγωγὴν παρουσιάζονται εἰς τὸν βιολογικὸν κόσμον (τῶν ζῶων) τρεῖς βαθμίδες ἐξελίξεως (α. ἡ τελείως μηχανικὴ ἐκκένωσις τῶν σπερμάτων καὶ ὠαρίων καὶ ἡ τυχαία συνάντησις αὐτῶν εἰς τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης, τοῦτο εἰς τὰ κατώτατα ζῶα, β. ἡ σύζευξις ἄρρενος καὶ θήλεος, ἀλλὰ χωρὶς συμβίωσιν αὐτῶν, τοῦτο δῆθεν εἰς τὴν μέσην βιολογικὴν ἀνάπτυξιν καὶ γ. ἡ συζυγία εἰς διαφόρους μορφάς, δῆθεν ἡ κατάστασις κατὰ τὴν ἀνωτέραν ἢ ἀνωτάτην βιολογικὴν ἐξέλιξιν)· ἡ γνώμη αὕτη συγχέει μορφήν παραγωγικῆς σχέσεως ἄρρενος καὶ θήλεος καὶ βαθμίδα ἐξελίξεως, ὁ σκύλος π. χ. ἓνα τῶν ἀνωτέρων ζῶων ζῆ ὅπως καὶ ὁ οκώληξ, δηλαδὴ ἱκανοποιεῖ τὰς ὁρμὰς του χωρὶς συμβίωσιν.

Εἶπα ὅτι θ' ἀναφέρω ἐδῶ ὡς ἐν παραρτήματι καὶ τὴν μηχανικιστικὴν λεγομένην κατεύθυνσιν, ἥτοι τὴν κατεύθυνσιν, ἡ ὁποία ἐξηγεῖ τὸ κοινωνιολογικὸν πρόβλημα, τὴν συμβίωσιν, ἐφαρμόζουσα νόμους καὶ ἀπόψεις ἀπὸ τὴν φυσικὴν (2). "Ανθραξ, σίδηρος, δένδρα, ζῶα καὶ ἄνθρωποι εἶναι, λέ-

1. Πρὸβλ. τὸ σύγγραμμά μου : «Ὁ κοινωνικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων».

2. Πρὸβλ. W i n i a r s k y, Essai d' une nouvelle interpretation de phénomènes sociologiques ἐν τῇ Revue socialiste 1896 XXIV σελ. 430 καὶ Essai sur la mécanique sociale ἐν τῇ Revue philosophique 1898 XI, V σελ. 351. W o r o n o w, Βάσεις τῆς

γουν, μόνον μορφαί τῆς ὕλης καὶ κατακυριαρχοῦνται ἀπὸ τοὺς αὐτοὺς νόμους. Ὁ κατ' ἰδίαν ἄνθρωπος εἶναι ἓνα σωματίδιον τῆς κοινωνίας, ἣ ὁποία ὑπόκειται εἰς τὸν μέγαν νόμον τῆς βαρύτητος τῶν σωμάτων: ὁ πληθυσμὸς (ὁ λαὸς) τῆς κοινωνίας ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς μάζης ἐν τῇ φυσικῇ, ἣ ὁμοιογένεια καὶ ἀνομοιογένεια τῶν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπων ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀποστάσεως ἐν τῇ φυσικῇ, ὁ ἐγωϊσμὸς εἶναι ἡ κεντροφυγὸς δύναμις τῆς φυσικῆς, τὰ κοινωνικὰ ἐνστικτα ἡ κεντρομόλος δύναμις. Ἡ σταθερότης τῆς κοινωνίας ἐξαρτᾶται λοιπὸν ἀπὸ τὴν ὑπερίσχυσιν τῶν κοινωνικῶν ἐνστίκτων, τῆς κεντρομόλου δυνάμεως. Συνασπισμὸς καὶ συνεργασία εἶναι «πρόσθεσις καὶ πολλαπλασιασμὸς δυνάμεων», πόλεμος καὶ κοινωνικὴ πάλη (τῶν κοινωνικῶν τάξεων) «ἀφαίρεσις δυνάμεων», ὀργάνωσις κοινωνικὴ «ἰσορροπία δυνάμεων», τὸ δίκαιον «ἔνωσις δυνάμεων» κτλ.

Ἐπάρχει καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ἐξήγησις τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος μηχανικιστικὴ μὲν, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποθέσεως τῆς φυσικῆς περὶ ἐνεργείας (1). Τὸ πᾶν εἶναι μόνον μεταβολὴ τῆς ἐνεργείας, πολιτισμὸς εἶναι ἡ μεταβολὴ ἀκατεργάστου ἐνεργείας εἰς ἐνέργειαν ὠφελείας, ἡ κοινωνία ἐπιτυγχάνει αὐτὸ διὰ τῆς ἀκριβοῦς ὀργανώσεώς της, ὅτι συμβαίνει μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν συμβαίνει κατὰ τοὺς νόμους τοὺς βασικοὺς τῆς θερμοδυναμικῆς, ἥτοι πρόκειται περὶ μεταφορᾶς ἐνεργείας ἀπὸ σύστημα μεγαλυτέρας ἐντάσεως εἰς σύστημα κατωτέρας ἐντάσεως· ἐὰν ἡ ἐνέργεια εἰς τοὺς κατ' ἰδίαν ἀνθρώπους ἢ εἰς τὰς διαφόρους ομάδας ἦτο ὁμοία, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἱστορία, διότι κίνησις ὑπάρχει μόνον ἔνεκα ἀνομοιοτήτος τῆς ἐντάσεως ἐνεργείας· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ὅπως εἰς τὴν φυσικὴν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν ὑπάρχει τάσις πρὸς ἐξίσωσιν, τότε δὲ θὰ ἐπέλθῃ κατὰ τὴν ἐξέλιξιν μιὰ

Κοινωνιολογίας 1909 (Ρωσιστί! Τὸ γνωρίζω ἀπὸ μίαν κριτικὴν τοῦ ἔργου). C a r e y, Principles of social Science 1858.

1. Πρβλ. W. O s t w a l d, Die energetischen Grundlagen der Kulturwissenschaft κτλ. Ἀναφέρω ἐδῶ καὶ τὸν B a g e h o t, Physics and Politics 1879.

νεκρὰ οὕτως εἶπειν ἰσορροπία, μία κατάστασις κοινωνικῆς ἀδρανείας κτλ.

Ἐὰν δὲν ἐπρόκειτο περὶ σοβαρῶν ἐπιστημόνων, θὰ ἔπρεπε νὰ νομίζη κανεὶς ὅτι κατὰ τὴν μηχανικιστικὴν ταύτην κατεύθυνσιν πρὸς ἐξήγησιν τοῦ κοινωνιολογικοῦ προβλήματος (τῆς συμβιώσεως) γίνεται γελοιοποιήσις τοῦ θέματος. Ἄλλως δὲν θέλω ν' ἀμφισβητήσω ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ὑπάρχουν ὁμοιότητές τινες καὶ παραλληλισμοὶ ὅπως μεταξὺ τῶν βιολογικῶν γεγονότων καὶ τῆς συμβιώσεως κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν τῆς μηχανικῆς καὶ τῶν γεγονότων τῆς συμβιώσεως. Ἀλλὰ ὅπως θὰ δείξω ἀμέσως ὁμιλῶν περὶ τῆς ὀργανικιστικῆς κατευθύνσεως εἰς τὴν κοινωνιολογίαν, διὰ παραλληλισμῶν καὶ ὁμοιοτήτων ποτὲ δὲν γίνεται κατανόησις τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρεῦνης, ἀφίνω ὅτι οἱ παραλληλισμοὶ καὶ ὁμοιότητες, τὰς ὁποίας ἀνακαλύπτουν οἱ βιολογοῦντες καὶ μηχανικίζοντες κοινωνιολόγοι, δὲν εἶναι ἀκριβεῖς.

Γ' Ἡ «ὀργανικιστικὴ» κατεύθυνσις

(βιολογικο - ψυχολογικὴ κατεύθυνσις)

Ἡ βασικὴ γνώμη τῆς κατευθύνσεως ἣ ὁποία λέγεται «ὀργανικιστικὴ» ἀποτελεῖται κατὰ βάθος ἀπὸ τὴν συνένωσιν τῆς βιολογικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἀπόψεως, ἣ δὲ κοινωνία (ἣ συμβίωσις) θεωρεῖται τότε ὡς ὀργανικὸν ἄτομον, ὡς ἓνα ὄν, τὸ ὁποῖον ἔχει ἴδιον σῶμα καὶ ψυχὴν (πνεῦμα).

Καὶ ἡ ψυχολογικὴ κατεύθυνσις, ἐννοεῖται, καθ' ὅσον ὁμιλεῖ περὶ συνολικῆς θελήσεως ἢ συνολικῆς συνειδήσεως καὶ συνολικοῦ πνεύματος, εἶναι καθ' ἀνάγκην τῆς γνώμης ὅτι ἡ κοινωνία (ἣ συμβίωσις) πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἓνα ὄν ἴδιον, ὡς ὀργανικὸν ὄν. Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς γνώμας τῆς βιολογικῆς κατευθύνσεως. Ἀλλὰ οὔτε ὅλοι οἱ ψυχολογοῦντες οὔτε ὅλοι οἱ βιολογοῦντες κοινωνιολόγοι ἐπεκτείνουν τὰς ἐκδοχὰς των μέχρι τοῦ σημείου νὰ θεωροῦν τὴν κοινωνίαν πράγματι ὡς ἓνα ὄν ὀργανικὸν καὶ εἶναι σφάλμα, ἐὰν ἡ βιολογικὴ ἢ καὶ ἡ ψυχολογικὴ